

ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน: กระบวนการศิลปะละครประยุกต์ เพื่อการเสริมพลัง ของเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่า ตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร

ปवलักษ์ สุรัสวดี

สาขาวิชาศึกษาทั่วไป
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทความนี้นำเสนอข้อมูลจาก "โครงการวิจัยการใช้ละครประยุกต์เพื่อพัฒนามโนทัศน์ความเข้าใจในตนเองของเยาวชนไร้สัญชาติ: กรณีศึกษากลุ่มเยาวชนไร้สัญชาติ ตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ประเทศไทย" ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ด้านมนุษยศาสตร์ พ.ศ. 2560

วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา 37(2): กรกฎาคม - ธันวาคม 2561

บทความ

Fishes without Legs: Applied theatre process and empowerment among the stateless youth from Myanmar in Mahachai subdistrict, Samut Sakhon

Pawaluk Suraswadi

General Education Section,
Faculty of Liberal Arts, Mahidol University

contact: pawaluk@gmail.com

บทความนี้นำเสนอประเด็นจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ใช้กระบวนการสร้างสรรค์ละคร ประเด็นศึกษาอันเป็นรูปแบบหนึ่งของละครประยุกต์ เพื่อทำความเข้าใจการใช้ชีวิต มุมมอง และความหวังต่อการใช้ชีวิตในประเทศไทยของเยาวชนที่เป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติจาก พม่าในตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ผู้เขียนนำเสนอข้อมูลและบทสะท้อนเกี่ยวกับ กระบวนการทำงานที่มุ่งส่งเสริมให้เยาวชนสืบค้นประเด็นจากชุมชนและสร้างสรรค์ละคร ประยุกต์จากปัจจัยแวดล้อมทางสังคมของตนเอง จนพัฒนาเป็นผลงานละครเรื่อง ปลา...ที่ ไม่มีขาเดิน ซึ่งได้จัดแสดงในโรงเรียน บ้านพัก และชุมชนของเยาวชนที่เป็นลูกหลานของ แรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่า ร่วมกิจกรรมขององค์กรเอกชนที่มีบทบาทในงานด้านการ ค้ำครองสิทธิของแรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าในมหาชัย ตลอดจนร่วมแสดงในกิจกรรม สาธารณะเพื่อถ่ายทอดให้ผู้ชมรับรู้ถึงความสำคัญของประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ของเยาวชนไร้สัญชาติในประเทศไทย และในขณะเดียวกันก็เป็นกระบวนการสร้างความรับรู้ ด้านสิทธิและเสริมพลังสำหรับการพัฒนาศักยภาพด้านอื่นๆ ของเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติ พม่าในอนาคตต่อไป

คำสำคัญ: ละครประยุกต์, ละครประเด็นศึกษา, เยาวชนไร้สัญชาติ, แรงงานข้ามชาติ, พม่า, สมุทรสาคร

บทคัดย่อ

ABSTRACT

This article discusses ideas from an action research which deploys an approach of Theatre in Education, a form of Applied Theatre processes. The process has been developed to engage with stateless youth who are offspring of Myanmar migrant workers in Mahachai subdistrict, Samut Sakhon province, and attempts to understand their living conditions, points of view and prospects of their life in Thailand. The author presents research data and reflections from a creative drama process that aims to encourage a group of stateless youth to explore community issues and develop an Applied Theatre project that has roots in their communities. The output is a theatre project entitled *Fishes without Legs*. The project has travelled to perform at performers' schools and communities as well as at public art and culture festivals. It also participated in activities hosted by human rights organisation working with Myanmar migrant workers in Mahachai. The performance aims to communicate with the audience about critical issues of stateless youth's living conditions in Thailand. At the same time, the theatre process has raised awareness on human rights issues, serving as a mean of empowerment and capacity building that may be useful for this group of stateless youth in the future.

keywords: Applied Theatre, Theatre in Education, migrant workers, stateless youth, Samut Sakhon

บทนำ

แรงงานข้ามชาติเป็นปัจจัยสำคัญของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศไทยมาตลอดเวลากว่าสองทศวรรษ ปัจจุบันมีแรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าที่เข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยเกินสิบปี ได้สร้างครอบครัวและกว่าร้อยละ 90 มีลูกหลานซึ่งสามารถแจ้งเกิดและได้รับสิทธิการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย 12 ปี ตามความในมาตรา 54 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวด 5 ที่กำหนดให้รัฐ “ต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปี ตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับอย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย”¹ อย่างไรก็ตาม ลูกหลานของแรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าเหล่านี้ไม่มีสิทธิได้รับการรับรองสัญชาติไทย อันนำมาสู่ภาวะที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง (2557, 51) อภิปรายถึงอัตลักษณ์ของลูกหลานของแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยว่า “คนกลุ่มนี้มีอัตลักษณ์ที่อิหลักอิเหลื่อ ในแง่ที่ไม่สามารถบอกได้ว่าตนเองมีตำแหน่งแห่งที่อะไรในสังคมไทยหรือแม้แต่ในประเทศบ้านเกิดของพ่อแม่ เพราะเขาเหล่านั้นพูดหรือเขียนภาษาถิ่นของพ่อแม่ได้บ้างไม่ได้บ้างหรือบางครั้งก็ไม่ได้เลย จนอาจเรียกได้ว่าคนกลุ่มนี้เป็นคนพ้นทางในชีวิตจริง”

ผู้เขียนสนใจประเด็นคำถามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของเยาวชนเชื้อชาติพม่ากลุ่มนี้ เนื่องจากพวกเขาสามารถพูดได้ 2-3 ภาษา ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาพม่า และภาษาตามชาติพันธุ์ของพวกเขา พวกเขารับรู้ซึมซับวัฒนธรรมของไทย พม่า และกระแสต่างๆ ของโลกาภิวัตน์ผ่านทางสื่อต่างๆ เยาวชนเหล่านี้เขียนและอ่านภาษาไทยได้แต่ไม่สามารถเขียนภาษาพม่าได้ พวกเขามีความฝันและความหวังว่า ในอนาคตอยากจะทำงานที่ดีกว่างานที่พ่อแม่ต้องทำอยู่ ในปัจจุบัน แต่เยาวชนเหล่านี้ต้องพบข้อจำกัดต่างๆ จากสถานะทางบุคคลที่มีเอกสารแจ้งเกิดแต่ไม่ได้รับการรับรองสัญชาติ ประกอบกับอคติทางชาติพันธุ์ในสังคมไทยที่ยังคงมองว่าแรงงานหรือเยาวชนเชื้อชาติพม่าเป็นศัตรูและเข้ามาแย่งสิทธิประโยชน์ต่างๆ ของคนไทยร่วมกับปัจจัยทางครอบครัวของเยาวชนที่ฐานะทางการเงินยากจน พ่อแม่เป็นแรงงานทำงาน

¹ ดู รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 สามารถเข้าถึงทางเว็บไซต์ราชกิจจานุเบกษา ที่ลิงก์ <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2560/A/040/1.PDF>.

กะเข้าจนถึงกะกลางคืนทำให้ไม่มีเวลาดูแลลูก จนบางครั้งต้องหยุดเรียนเพื่อช่วยพ่อแม่ทำงาน และเลี้ยงดูน้องของตน (ปวลักษณ์ สุรัสวดี และ เสาวนีย์ วงศ์จินดา 2561, 3)

บทความนี้เป็นการนำเสนอประเด็นจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ใช้กระบวนการสร้างสรรค์ละครประเด็นศึกษา (Theatre in Education) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของละครประยุกต์ในการถ่ายทอดให้ผู้ชมรับรู้ถึงความสำคัญของประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของเยาวชนไร้สัญชาติที่เป็นลูกหลานของแรงงานข้ามชาติจากพม่าในประเทศไทย โดยมีมุ่งให้ผู้ชมรับรู้ถึงประเด็นปัญหาผ่านประสบการณ์การชมละครประเด็นศึกษานั้นๆ (ปวลักษณ์ สุรัสวดี และ เสาวนีย์ วงศ์จินดา 2561) ทั้งนี้ อัลลิสัน ดาวน์นีย์ (Allison Downey) ได้อธิบายเกี่ยวกับละครประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

ละครประเด็นศึกษาคือละครที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ชมโดยใช้องค์ประกอบต่างๆ ของละครเวทีที่แสดงโดยนักแสดงเกี่ยวกับประเด็นปัญหาหนึ่งของชุมชนและสังคมเพื่อนำให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ ความรู้สึกร่วมในการแสดงนั้นๆ เป้าประสงค์หลักของละครประเด็นศึกษาคือโน้มน้าวผู้ชมให้สับสน ติดตามและทำความเข้าใจกับความซับซ้อนของประเด็นที่นำเสนอ ฉากในเรื่องละครประเด็นศึกษาคือสิ่งที่ทำให้ผู้ชมรู้สึกตามได้ตลอดจนนำผู้ชมให้รับรู้และเข้าใจเกี่ยวกับความขัดแย้งและปัญหาของเรื่องดังกล่าวได้โดยไม่ต้องใช้คำอธิบายเพิ่มเติมจากการแสดง (Downey 2007, 99)

เนื้อหาในส่วนต่อไปของบทความ จะได้อธิบายถึงกระบวนการละครประเด็นศึกษาที่โครงการวิจัยฯ ได้พัฒนาร่วมกับเยาวชนที่เป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติจากพม่าในตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร เพื่อทำความเข้าใจการใช้ชีวิต มุมมอง และความหวังของเยาวชนต่อการใช้ชีวิตในประเทศไทย ผ่านกระบวนการที่ส่งเสริมให้เยาวชนสืบค้นประเด็นจากชุมชนและสร้างสรรค์ละครประยุกต์จากปัจจัยแวดล้อมทางสังคมของตนเองเรื่อง *ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน* ก่อนจะเผยแพร่ละครเรื่องดังกล่าวโดยจัดแสดงในโรงเรียน บ้านพัก และชุมชนของเยาวชนที่เป็นลูกหลานของแรงงานข้ามชาติจากพม่า ตลอดจนเชิญเจ้าหน้าที่องค์กรต่างๆ ในพื้นที่ตำบลมหาชัยมาชมละคร และหวนกลับมาสู่การเปิดพื้นที่พูดคุยเพื่อพัฒนามโนทัศน์ความเข้าใจในตนเองของเยาวชนผู้เข้าร่วมโครงการ

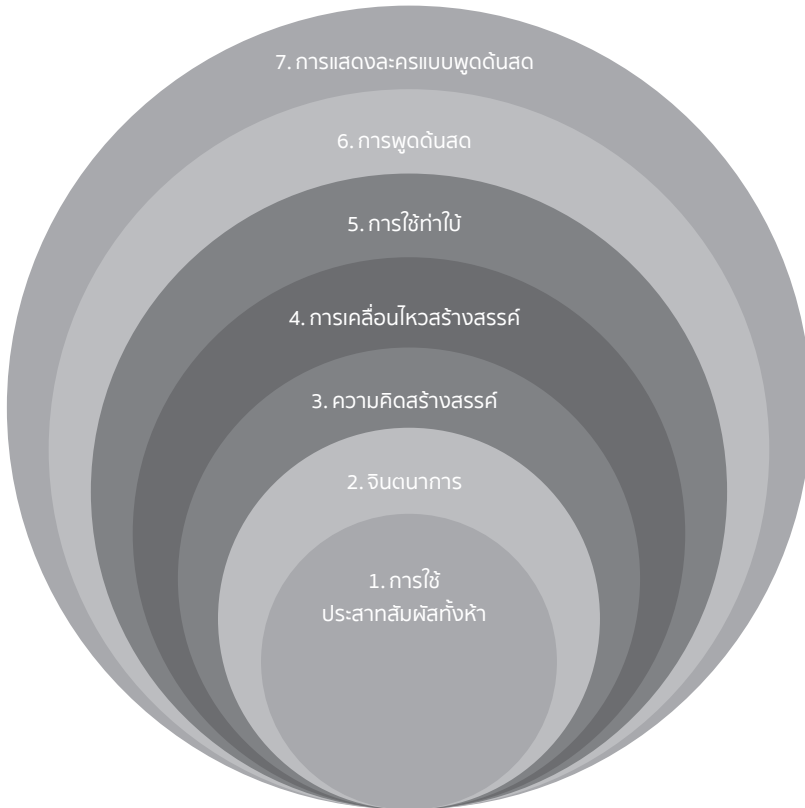
กระบวนการศิลปะละครประยุกต์ กับเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าในตำบลมหาชัย

คณะผู้วิจัยของโครงการนี้ประกอบด้วย เสาวนีย์ วงศ์จินดา นักการละครประยุกต์ซึ่งรับผิดชอบเป็นครูผู้นำกระบวนการละครและผู้กำกับละคร และ ปวลักษณ์ สุรัสวดี นักวิจัยผู้เก็บรวบรวมข้อมูลและรับผิดชอบเป็นผู้อำนวยการสร้างละคร สำหรับเยาวชนไร้สัญชาติที่เข้าร่วมโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้ประสานงานกับโรงเรียนวัดศรีสุทธารามเพื่อรับสมัครเยาวชนที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม โดยได้รับความสนใจจากลูกหลานของแรงงานข้ามชาติจากพม่าซึ่งเป็นนักเรียนโรงเรียนวัดศรีสุทธาราม (โรงเรียนวัดกำแพง) ตำบลมหาชัย ซึ่งมีอายุระหว่าง 10-14 ปี จำนวน 18 คน ในจำนวนนี้มีเยาวชน 6 คนที่ได้ร่วมงานกับคณะผู้วิจัยต่อเนื่องจากการร่วมแสดงละครเรื่อง *เจ้าผีเสื้อ* อันเป็นส่วนหนึ่งของนิทรรศการ *พม่าระยะประชิด* จัดโดยสถาบันพิพิธภัณฑสถานการเรียนรู้แห่งชาติ (สพร.) เมื่อ พ.ศ. 2559²

คณะผู้วิจัยได้เริ่มทำกระบวนการละครกับเยาวชนกลุ่มดังกล่าวในช่วงเดือนมิถุนายน-กันยายน พ.ศ. 2560 ที่โรงเรียนวัดศรีสุทธาราม ในวันจันทร์ของทุกสัปดาห์ เวลา 13.00 - 16.00 น. ขั้นตอนดังกล่าวเป็นการเตรียมความพร้อมด้านทักษะการแสดงให้แก่เยาวชน โดยครูผู้นำกระบวนการละครได้ให้เยาวชนเข้าร่วมเกมการละครต่างๆ เพื่อสร้างพลังกลุ่ม สติ การสร้างสรรค์อย่างฉับพลัน (spontaneity) และเพื่อเตรียมความพร้อมในการแสดงละคร จากนั้นได้ใช้กิจกรรมพัฒนาทักษะทางการละครสร้างสรรค์ทำงานกับเยาวชน ละครสร้างสรรค์ (Creative Drama) เป็นฐานหนึ่งของละครประยุกต์โดยมีครู/นักแสดง (actor/teacher) เป็นทั้งผู้สืบทอดประเด็นต่างๆ และเป็นผู้นำกระบวนการละครกับผู้เข้าร่วมกระบวนการ ดังที่อดัม แบลตเนอร์ (Adam Blatner) กล่าวว่า “ละครสร้างสรรค์มีเป้าประสงค์เพื่อให้เยาวชนผู้เข้าร่วมกระบวนการ ค้นหา พัฒนา แสดงออกและสื่อสารความคิดและความรู้สึกผ่านทางการเล่นสมมติ สวมบทบาทตามกระบวนการต่างๆ ในละครสร้างสรรค์” (Blatner 2007, 79)

² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากหัวข้อ “ละครของ ‘เด็กพม่า’” ใน ชิวสิทธิ์ บุญเกียรติ (บรรณาธิการ) (2560, 134-140).

แผนภาพ 1: กระบวนการพัฒนาทักษะทั้ง 7 ด้านในกระบวนการละครสร้างสรรค์ (ปรับจาก ปาริชาติ จิงวิวัฒนาภรณ์ 2547, 39)

ละครสร้างสรรค์ประกอบด้วยกระบวนการพัฒนาเยาวชนที่ยึดเยาวชนเป็นศูนย์กลางของการทำงาน โดยครู/นักแสดงผู้นำกระบวนการละครสร้างสรรค์จะเป็นผู้วางแผนกิจกรรมที่มุ่งหมายให้เยาวชนค้นหาคำศักยภาพของตนเอง ผ่านการพัฒนาทักษะทั้ง 7 ด้าน ซึ่งปาริชาติ จิงวิวัฒนาภรณ์ ได้อธิบายไว้ว่า “(การ)ค้นพบว่าตนเองนั้นคือใคร มีอุปนิสัยใจคออย่างไร มีศักยภาพในการแสดงออกตามทักษะทั้ง 7 ด้านอย่างไรบ้างคือการค้นพบทรัพยากรในตนเอง เมื่อรู้จักตนเองแล้วผู้เรียนก็จะเริ่มรู้จักใช้สิ่งที่ตัวเองมีอยู่และเรียนรู้ที่จะควบคุมตัวเอง” (ปาริชาติ จิงวิวัฒนาภรณ์ 2547, 14; 38) โดยเยาวชนจะได้พัฒนาทักษะในการทำงานละครกับกลุ่มเพื่อน และนำไปสู่การเรียนรู้ผ่านเรื่องราวของผู้คนที่เยาวชนได้พูดคุย นำมาใช้ในการ

พัฒนาบทละคร ไปจนถึงวิเคราะห์สิ่งที่ได้จากการแสดงละครที่มีผู้ชมจากทั้งในและนอกชุมชน สำหรับการดำเนินโครงการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยจะพูดคุยกับเยาวชนเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการทำกิจกรรมทุกครั้ง รวมทั้งรับฟังถึงข้อจำกัดของเยาวชนในการร่วมโครงการวิจัยนี้ และหากเยาวชนคนไหนไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการฯ ได้ ก็สามารถแจ้งคณะผู้วิจัยได้ตลอดเวลา

ในช่วงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2560 ครูผู้นำกระบวนการละครได้เพิ่มเติมกิจกรรมด้านทักษะการละครสร้างสรรค์ให้แก่เยาวชน ได้แก่ กิจกรรมพัฒนาประสาทสัมผัส (sensory recall) โดยเยาวชนฝึกชิมผลไม้โดยมีผ้าปิดตาไว้ ฝึกหลับตาฟังเสียงต่างๆ รอบๆ ตัว ฝึกปิดตาใช้เท้าเปล่าย่างไปบนพื้นผิวของโรงเรียน กิจกรรมดังกล่าวกระตุ้นให้เยาวชนเรียนรู้ผ่านทางประสาทสัมผัสทั้งห้า ตลอดจนใช้ประสบการณ์ที่มีแยกแยะตอบให้ได้ว่าสิ่งที่ทำผ่านประสาทสัมผัสนั้นคืออะไร บางครั้งเยาวชนต้องฝึกใช้ประสาทสัมผัสที่ตนไม่คุ้นเคยเพื่อทดแทนผัสสะที่หายไป นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมฝึกสมาธิทางการแสดงละคร โดยเยาวชนเดินในพื้นที่ที่ครูผู้นำกระบวนการละครกำหนดให้และต้องรับรู้ว่ามีเพื่อนที่เดินอยู่ข้างๆ มีใครบ้าง โดยเมื่อหยุดเดินเยาวชนหลับตาและฝึกสังเกต จดจำเพื่อตอบชื่อเพื่อนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงให้ได้ เยาวชนต้องฝึกหยุดเดินให้ใกล้เคียงกันเมื่อเพื่อนคนใดคนหนึ่งในกลุ่มรับคำสั่งจากครูผู้นำกระบวนการละครให้หยุด เยาวชนฝึกการจ้องมองเข้าไปในดวงตาของเพื่อนในกลุ่มโดยไม่หวัหระ การฝึกกิจกรรมดังกล่าวเป็นการสร้างความกล้าในการตัดสินใจทำกิจกรรมต่างๆ โดยตัวเยาวชนเอง

จากนั้นครูผู้นำกระบวนการละครได้ค่อยๆ เพิ่มกิจกรรมทักษะละครอื่นๆ ได้แก่ กิจกรรมกระจกเงา โดยเยาวชนจับคู่กันแล้วทำท่าทางตามคู่และกลุ่มของตนให้เหมือนกับเป็นเงาในกระจก กิจกรรมปูนปั้นอาชีพ โดยเยาวชนคิดอาชีพและปั้นท่าทางของเพื่อนให้เป็นบุคคลที่ทำอาชีพ ก่อนที่จะให้เยาวชนเลือกอาชีพของพ่อแม่โดยให้เยาวชนเตรียมตัวมาปั้นคู่ของตน กิจกรรมดังกล่าวต้องการให้เยาวชนฝึกสังเกตพ่อแม่และได้มีปฏิสัมพันธ์ พูดคุยกับผู้ปกครองของตนเกี่ยวกับงานที่พ่อแม่ของเยาวชนทำ อาชีพที่เยาวชนปั้น ได้แก่ อาชีพแกะกุ่ม ประมง ก่อสร้าง ทำปลาหมึก แม่บ้าน ตัดหัวปลา ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมดนตรี (improvisation) เกี่ยวกับอาชีพของครอบครัวเยาวชน อันเป็นฉากเปิดเรื่องในการแสดงละครเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน

การพัฒนาเนื้อหาของละครเพื่อนำเสนอประเด็นศึกษาเกี่ยวกับ สิทธิขั้นพื้นฐานและความเป็นมนุษย์ของเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่า

ในด้านเนื้อหาของละครเรื่อง *ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน* ได้พัฒนาจากกระบวนการทำแผนที่เล่าเรื่องบ้านเกิด กิจกรรมการเขียนสร้างสรรค์ การสัมภาษณ์เก็บข้อมูลในพื้นที่ กระบวนการพัฒนาบทและการแสดงละคร และกระบวนการดนตรีสร้างสรรค์ (creative music) โดยเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2560 ได้เริ่มต้นให้เยาวชนสร้างแผนที่เล่าเรื่องบ้านและสถานที่เกิดตลอดจนการเดินทางของเยาวชนมาที่ตำบลมหาชัย โดยอาศัยความทรงจำและความรับรู้ของเยาวชนเอง และใช้สิ่งที่หาได้ตามธรรมชาติมาสร้างแผนที่ดังกล่าว ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้บันทึกคำบอกเล่าของกลุ่มเยาวชนจากการร่วมกิจกรรมครั้งนี้ไว้โดยสังเขปว่า เยาวชนตามพ่อแม่มาด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ เนื่องจากพ่อแม่จำเป็นต้องหางานทำในมหาชัย เยาวชนส่วนใหญ่รู้ว่าพ่อแม่ของตนเดินทางมาจากประเทศพม่า แต่ตนเองไม่ได้รู้จักประเทศพม่าเท่ากับที่พ่อแม่ของตนรู้ พวกเขาว่าในตำบลมหาชัยมีโรงเรียนให้เข้าเรียนได้ จึงอยากจะเรียนให้สูงเพื่อได้งานทำที่ดี “พ่อแม่ของพวกเขา ก็อยากให้เรามีงานและชีวิตที่ดีกว่าพวกเขา แต่พวกเขาก็ทำงานเป็นแค่แรงงานและทำงานหนักมากจนไม่มีเวลาดูแลเรา” (ปวลักชี สุรัสวดี และ เสาวนีย์ วงศ์จินดา 2561, 28)

ในครั้งต่อมา (10 กรกฎาคม 2560) คณะผู้วิจัยได้ให้เยาวชนจับกลุ่ม 4 กลุ่ม และทำกิจกรรมการเขียนสร้างสรรค์ โดยให้แตงนิทานสั้นๆ ที่มีสัตว์เป็นตัวละครเอก สัตว์ดังกล่าวมาจากกิจกรรมการเขียนและการวาดภาพฉบับพลันอันเป็นกิจกรรมก่อนหน้านี้ เพื่อให้เยาวชนได้สร้างตัวละครสัตว์ต่างๆ ให้เป็นเรื่อง ผู้นำกระบวนการละครได้สังเกตนิทานที่เยาวชนแต่งขึ้น และบันทึกเป็นบทสะท้อนเอาไว้ว่า “จากเรื่องราวชีวิต การเดินทางมาที่ตำบลมหาชัยของเยาวชน ความรู้เรื่องอาชีพของพ่อแม่ของเยาวชนที่เป็นแรงงานหาเช้ากินค่ำและเรื่องนิทานของเยาวชนแสดงถึงที่สภาวะที่แคบของพวกเขา พวกเขามีโอกาสและเส้นทางชีวิตที่ไม่มีทางเลือกมากนัก” ทั้งนี้มีกลุ่มเยาวชนกลุ่มหนึ่งแตงนิทานเกี่ยวกับปลาที่อยากจะไปโรงเรียน แต่เพราะตัวเองเป็นปลาจึงไม่สามารถเดินทางไปโรงเรียนด้วยตัวเองได้ ปลาตัวนี้จึงต้องพึ่งพาแม่ที่เป็นเพื่อนให้นำไหลแก้วใส่น้ำมาใส่ตนเองที่เป็นปลาและพาไปให้ถึงโรงเรียนที่ตนเองอยากไป นิทานเรื่องดังกล่าวได้กลายเป็นที่มาของชื่อละคร *ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน*

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยพร้อมเยาวชนได้ทำการสัมภาษณ์แรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าในชุมชนมหาชัยนิเวศน์และวัดศรีเมือง ตำบลมหาชัย เกี่ยวกับความหวังและความกังวลของพวกเขาจากการเป็นแรงงานที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยก่อนที่จะเริ่มดำเนินกิจกรรม คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์พ่อแม่ของเยาวชนในประเด็นดังกล่าว รวมทั้งสอบถามถึงความคาดหวังที่พ่อแม่มีต่อการใช้ชีวิตในประเทศไทยของเยาวชน โดยเยาวชนร่วมรับฟังการสัมภาษณ์ด้วย “มิริน” แรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าซึ่งเป็นแม่ของหนึ่งในเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการฯ ได้กล่าวในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2560 ว่า “อยากให้ลูกเรียนสูงๆ และมีอนาคตที่ดีและมั่นคงกว่าเรา” หลังจากนั้น คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับเยาวชนทำการสัมภาษณ์แรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่า เพื่อให้เยาวชนได้รับรู้ถึงชีวิตของแรงงานข้ามชาติซึ่งเป็นบริบทภายนอกโรงเรียนของเยาวชน จากการสัมภาษณ์ที่ชุมชนมหาชัยนิเวศน์เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2560 ตัวแทนกลุ่มเยาวชนได้เล่าถึงเรื่องราวที่ได้รับฟังจากแรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าว่า

บางคนก็กังวล ไม่มีหวัง บางคนก็กลัวตำรวจ เขาไม่ได้หวังอะไรเลย อยากจะส่งเงินกลับพม่าเท่านั้น บางคนกลัวว่ารัฐบาลไทยจะส่งกลับประเทศตัวเอง เขาบอกว่าอย่างพวกหนูมาเรียนไทย หูตไทยก็ชัด ทำไมไม่ช่วยประเทศพม่าบ้าง เขาอยากเก็บเงินไปสร้างบ้านที่พม่า พ่อเขาแก่เขาอยากที่จะอยู่ในประเทศพม่าอย่างสบาย คนที่อยู่ที่นี่อยากให้ลูกเรียนสูง บางคนอยากให้ลูกเรียนจบเร็วจะได้หางานเร็ว...

สำหรับการสัมภาษณ์ที่ชุมชนวัดศรีเมืองเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2560 เด็กหญิงมอญ³ อายุ 13 ปี บันทึกถึงคำบอกเล่าของแรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าคนหนึ่งว่า “(แรงงาน) ได้ค่าแรง 300 - 400 บาทต่อวัน ความหวังของพวกเขาคืออยากกลับไปสร้างบ้านที่ประเทศพม่า กลับไปดูแลพ่อแม่ พวกเขากลัวตำรวจและโจร ... เขากังวลว่าเวลาเดินทางไปไหนจะกลัวโดนตำรวจจับ กลัวโดนโจรปล้น ฉะนั้นเลยบอกว่าถ้ามีเอกสารแล้วไม่ต้องกลัว แต่แรงงานบอกว่ามีเอกสารก็ยังโดนปรับได้ 3,000 - 4,000 บาท...” ส่วนเด็กหญิงทายยี อายุ 14 ปี เล่าถึงเรื่องราวของแรงงานว่า

³ ชื่อของเยาวชนที่อ้างถึงในบทความนี้เป็นชื่อสมมติทั้งหมด.

แรงงานไม่มีความสุขเพราะระแวงไปหมด รอบบ้านที่อยู่อาศัยแออัด ไม่ปลอดภัย เวลา
ออกมาระแวงว่าจะเจอตำรวจ พวกเขามีพาสปอร์ตแต่ก็ไม่ว่าจะหมดอายุวันไหน ...
ที่มาประเทศไทยเพราะว่าพวกเขาอยากมีงานที่ดีมีเงินเก็บไปให้พ่อแม่ แต่ที่เมืองไทย
ชอบเปลี่ยนกฎหมายพาสปอร์ตบ่อย เวลาทำงานอาจจะมีตำรวจเข้ามาในโรงงาน ปกติ
ตำรวจจะขอดูใบขออนุญาตทำงานตอนที่อยู่ในโรงงานเท่านั้น แต่ตอนนี้ตำรวจจะขอ
ดูตลอด”

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนมหาชัยนิเวศน์ เจ้าหน้าที่และอาสาสมัคร
ในองค์กรต่างๆ ที่ทำงานด้านการคุ้มครองและดูแลสิทธิขั้นพื้นฐานของแรงงานข้ามชาติและ
เยาวชนไร้สัญชาติในตำบลมหาชัย⁴ เพื่อนำมาพัฒนาเป็นบทละครด้วย หนึ่งในผู้นำชุมชนแสดง
ความคิดเห็นในประเด็นอัตลักษณ์ของเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าที่อาศัยในประเทศไทย
ในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2560 ว่า “เด็กที่เรียนที่นี่ไม่อยากรับกลับ เขาผูกพัน
กับสังคมไทยแต่เขาเป็นคนไทยไม่ได้ เขาอยู่กับคนไทย เขารู้สึกสนิท เด็กๆ จะผูกพันกับวิถี
ชีวิตที่ไทยมากเพราะเขาเกิดและโตที่นี่ ถึงกลับไปเขาก็จะกลับมาเพราะการใช้ชีวิตประจำวัน
ของคนพม่าจะไม่เหมือนคนไทย คนพม่าจะประหยัดมาก ส่วนเด็กพม่าที่เกิดที่เมืองไทยจะ
ไม่เป็นแบบนั้น”

องค์กรเอกชนต่างๆ เหล่านี้ให้ความสำคัญกับการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานของเยาวชน
เพื่อให้เยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าสามารถพูด อ่าน และเขียนภาษาไทยได้ ตลอดจนเข้าใจ
วัฒนธรรมของไทย บางครั้งเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าต้องเจอกับการแสดงออกทางอคติ
ทางชาติพันธุ์ของคนในชุมชนที่มีต่อพวกเขา ตลอดจนการถูกเอารัดเอาเปรียบอันเนื่องมาจากการ
การไม่มีสัญชาติและสถานะทางบุคคลของเยาวชนเหล่านี้ องค์กรเอกชนต่างๆ เหล่านี้เชื่อว่า
ทักษะดังกล่าวจะทำให้เยาวชนไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคมไทย และยังเป็นทักษะที่จะช่วย
ให้เยาวชนมีงานทำที่ดีและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นต่อไปในอนาคต ดังที่ครูอาสาสมัครมูลนิธิ
เครือข่ายส่งเสริมคุณภาพชีวิตแรงงานได้กล่าวในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2560
ว่า “เราอยากให้เขา (เยาวชนไร้สัญชาติ) ได้บัตรที่รับว่าเด็กพวกนี้อยู่ในประเทศไทย เขาจะ

⁴ ได้แก่ มูลนิธิเครือข่ายส่งเสริมคุณภาพชีวิตแรงงาน และ ศูนย์คาทอลิกนักบุญอันนาเพื่อผู้พลัดถิ่น.

เป็นสัญชาติใดๆ ก็ตามแต่เราต้องเคารพความหลากหลาย สัญชาติไม่ได้เป็นตัวบอกการปฏิบัติกับเขาว่าเราจะทำไม่ดี หรือเด็กคนนี้มีโอกาส ... ความหวังอันสูงสุดคือเด็กๆ เหล่านี้จะได้อยู่ที่นี้ได้อย่างปลอดภัยและได้รับสิทธิเท่าเทียมคนอื่น” ในขณะที่ผู้อำนวยการศูนย์คาทอลิกนักบุญอันนาเพื่อผู้อพยพย้ายถิ่นได้กล่าวในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2560 ว่า

เงิน สิทธิและคุณภาพชีวิตคู่กัน ศูนย์ฯ จะสอนให้เด็กเป็นผู้ให้แก่สังคม ความเป็นเพื่อนมนุษย์กัน เพื่อให้อยู่ร่วมกับคนไทยได้อย่างเข้าใจความเป็นจริงและวางใจเป็นกลาง เยาวชนไร้สัญชาติที่ได้รับการศึกษาในระบบของประเทศไทยต้องเข้าใจความเป็นจริงของตัวตนของเขาและสังคมประเทศไทยที่เขาอยู่ เขาต้องเข้าใจว่าคนไทยส่วนใหญ่ไม่ชอบพม่า ตำรวจจะจับพวกเขา แต่พวกเขาจะอยู่ยังไงที่จะไม่ถูกเอาเปรียบ

คณะผู้วิจัยได้เชื่อมโยงประเด็นจากการสัมภาษณ์ผู้นำในชุมชนและเจ้าหน้าที่องค์กรต่างๆ ประมวลเป็นประเด็นเพื่อถ่ายทอดผ่านเนื้อเรื่องและตัวละครของละครเยาวชนเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน ดังนี้ เยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าขาดโอกาสต่างๆ ในชีวิต แม้ว่าจะเติบโตและคุ้นเคยกับวิถีชีวิตในประเทศไทยมากกว่า แต่พวกเขามีชีวิตที่เสี่ยงต่อการถูกเอาเปรียบ การเข้าโรงเรียนและการได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ จะเป็นโอกาสให้พวกเขาได้พัฒนาตนเอง เพื่ออนาคตของพวกเขาในสังคมไทย องค์กรที่มีบทบาทด้านการคุ้มครองและดูแลสิทธิฯ ในพื้นที่พยายามปลูกฝังเรื่องความเป็นเพื่อนมนุษย์ต่อกัน การมีความอดกลั้นอดทนต่อคำพูดและการกระทำที่เกิดจากอคติทางชาติพันธุ์ เพราะเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าเหล่านี้ก็เป็นคนซึ่งสมควรจะได้รับการปฏิบัติที่ดีและได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานเท่ากับคนอื่น ๆ เช่นเดียวกัน

ในช่วงตุลาคม พ.ศ. 2560 เยาวชนที่ผ่านการเตรียมความพร้อมด้วยการทำกระบวนการละครสร้างสรรค์ตลอดช่วง 4 เดือนที่ผ่านมา ได้เริ่มทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาบทและการแสดงละครตั้งแต่เวลา 9.30-17.00 น. ทุกวันเป็นเวลา 11 วันเต็ม โดยผู้นำกระบวนการละครและคณะได้ใช้กระบวนการสร้างสรรค์ละครประเด็นศึกษาในการพัฒนาโครงบทละคร ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน ร่วมกับกลุ่มเยาวชนกระบวนการดังกล่าวอาศัยรูปแบบของเกมและแบบฝึกหัดที่มีตัวละครซึ่งเป็นตัวแทนของคนหรือประเด็นปัญหาในชุมชน เช่น การทำแบบฝึกหัด

ทางการละครซ้ำๆ จากโครงเรื่องนิทานที่มีอยู่ ประกอบกับการใช้ “กิจกรรมละคร 5 ภาพ (image theatre) ที่พูดถึงสาเหตุ ปัญหา ผลกระทบ วิธีการแก้ไขและเป้าหมายที่อยากเห็น” ตามวิธีสร้างสรรค์ละครเพื่อการเปลี่ยนแปลงของมูลนิธิสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม) (2555) โดยในระหว่างการทำกระบวนการ ผู้นำกระบวนการจะตั้งคำถามและพูดคุยกับเยาวชนเกี่ยวกับตัวละครต่างๆ ในเรื่อง เพื่อร้อยเรียงเป็นเรื่องราวและบทพูดในละคร เช่น ปลาและสัตว์ใหญ่ ในเรื่องเปรียบได้กับสิ่งใดในชีวิตจริงของเยาวชน เยาวชนมีความรู้สึกร้อยๆ ต่อสถานการณ์หนึ่งๆ เยาวชนอยากพูดอะไรถ้าเกิดสถานการณ์นั้นๆ เรื่องราวและบทพูดในละครจึงค่อยๆ ร้อยเรียงขึ้น

นอกจากนี้ ผู้นำกระบวนการละครยังเลือกใช้กระบวนการดนตรีสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นการสร้างเพลงและเสียงดนตรีจากขยะต่างๆ ได้แก่ ขวดน้ำ ถังพลาสติก กุ้งขะ แผ่นอลูมิเนียม เพื่อช่วยเล่าเรื่องด้วย โดยผู้นำกระบวนการละครให้คำอธิบายไว้ในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2561 ว่า

ศิลปะการละครเป็นสุนทรียภาพ ถ้าบอกแต่ข้อเท็จจริงจะเป็นสารคดี ต้องใช้ศาสตร์อื่นๆ มาเล่า ให้เยาวชนนำเสนอเรื่องของเข และได้สัมผัสสุนทรียศาสตร์อื่นๆ เยาวชนจะได้มีความสุขในการทำงานด้วย ... เสียงกลองเหมาะสมให้เยาวชนได้ออกแบบและสร้างสรรค์เสียงต่างๆ ในละคร ... เป็นดนตรีประกอบการแสดงที่เยาวชนทำได้โดยไม่ต้องมีทักษะทางดนตรีมาก่อนและมีสุนทรียศาสตร์อยู่ด้วย

บทละครเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน ใช้ภาษาไทยและพม่าเล่าเรื่องสลับกันเพื่อให้ผู้ชมทั้งชาวไทยและพม่าที่เป็นแรงงานในชุมชนตำบลมหาชัยสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ร่วมกัน รูปแบบเป็นเรื่องเล่านิทานเด็กและมีการใช้เพลงกล่อมเด็กและเพลงภาษาพม่าประกอบการเล่าเรื่องราว โดยตัวละคร สถานที่ ตลอดจนสถานการณ์ต่างๆ ในเรื่องสร้างขึ้นตามสิ่งที่คณะผู้วิจัยและเยาวชนได้ค้นพบจากการสำรวจชุมชนและสัมภาษณ์ผู้คนในตำบลมหาชัย โดยมุ่งให้เยาวชนในโครงการค่อยๆ เรียนรู้ มองให้เห็นและเกิดความเข้าใจต่อชีวิตและปัญหาของพวกเขาด้วยตัวของเขาเอง บทละครเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน ประกอบด้วยเนื้อเรื่องทั้งหมด 4 ตอน มีความยาวรวม 45 นาที ดังนี้

- ตอนที่ 1 เริ่มด้วยเยาวชนร้องเพลงกล่อมเด็กพม่า จากนั้นเยาวชนแสดงอาชีพต่างๆ ของพ่อแม่และเล่าถึงความมุ่งมั่นที่จะเก็บเงินจากการทำงาน การส่งเสียลูกๆ ให้เรียนหนังสือและกฎหมายตรวจคนเข้าเมืองและระเบียบเรื่องพาสปอร์ตและวีซ่าที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา
- ตอนที่ 2 เยาวชนเล่าว่าพวกตนเดินทางจากที่ต่างๆ มายังมหาชัยจากนั้นกลายเป็นฝูงปลาที่ถูกพาอพยพมาอาศัยในบึงแคบๆ ฝากความหวังและความปลอดภัยในชีวิตเอาไว้กับปูปลา 1 ตัว พวกปลากังวลว่าเมื่อต้องอยู่ในที่แคบๆ เช่นนี้พวกเขาจะไม่มีชีวิตรอด ฝูงปลาจึงตัดสินใจจะไปสำรวจในบึง ระหว่างนั้นมีนกบินลงมาจากกินปลา ฝูงปลาจึงต้องซ่อนตัวให้ปลอดภัยจากนก เมื่อนกบินไปแล้ว มีสัตว์ 3 ตัวเดินออกมาชวนให้ปลาไปโรงเรียน แต่ปลาไม่สามารถไปโรงเรียนเองได้ สัตว์ทั้ง 3 ตัวจึงแปลงร่างให้เป็นโหลใส่น้ำและพาฝูงปลาไปที่โรงเรียน
- ตอนที่ 3 เมื่อฝูงปลาอยู่ในโรงเรียน ฝูงปลาเริ่มคุยกันและหันมาถามปูปลาว่าถ้าพวกเขาฝันอยากไปที่ไกลๆ เขาจะไปได้ไหม พวกเขาจะปลอดภัยและมีชีวิตรอดไหม ปูปลาไม่สามารถตอบฝูงปลาได้
- ตอนที่ 4 อากาศในบึงน้ำร้อนขึ้น น้ำระเหยเหลือน้อยลงเรื่อยๆ มีข้างเดินมาขอน้ำดื่มจากปลา ต่อจากนั้นควายก็เดินตามมาขอน้ำในบึงจากฝูงปลาด้วย ทุกๆ ครั้งที่สัตว์ใหญ่เหล่านี้ดื่มน้ำ สัตว์เหล่านี้ได้กินปลาในฝูงไปด้วย ในที่สุดฝูงนกฝูงใหญ่ก็บินลงมาจากปลาในบึงกินจนเกือบหมดบึง รวมถึงปูปลาด้วย ปลาที่เหลือจึงเริ่มเถียงกันด้วยความกลัวว่า ปูปลาจะกลับมาไหม พวกเขาจะไปอยู่ที่ไหนที่จะปลอดภัยกว่าที่บึงแห่งนี้ ปลาบางตัวเริ่มทะเลาะกัน ปลาตัวหนึ่งบอกว่าอยู่ที่บึงแห่งนี้ก็มีแต่รอวันตาย ในที่สุดปลาตัวหนึ่งพยายามบอกให้ปลาช่วยเหลือกันและเป็นการกำลังใจให้แกกัน ในช่วงที่ความหวังริบหรี่เพราะฝูงนกยังคงบินลงมาจากกินปลาอย่างต่อเนื่อง
- ตอนที่ 5 เยาวชนร้องเพลงภาษาพม่าที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่ด้วยความหวังและความเกื้อกูลกัน เยาวชนทุกคนเข้าแถวเรียงกันและพูดกับผู้ชมก่อนที่จะละครจะจบลงว่า “ได้ยินเสียงของพวกเราไหมคะ เสียงของพวกเราอาจจะไม่ค่อยดังเท่าไร”

ผู้นำกระบวนการละครกล่าวถึงตอนจบของละครเรื่อง *ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน* ไว้ในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2561 ว่า “ละครเรื่องนี้ไม่มีบทสรุปตอนท้ายว่าจะเป็นอย่างไร นกมาจิกกินปลา แล้วบนท้องฟ้ามีนกตัวใหญ่โฉบลงมา ขึ้นอยู่กับคนดูว่าเมื่อดูแล้วรู้สึกอย่างไรบ้างกับสิ่งที่เกิดขึ้น เราไม่อยากจะถูกชี้ผิด เพราะคนที่ดูก็รู้ว่าอะไรถูกผิด ไม่ต้องบอก ในฐานะที่เขาเป็นสมาชิกในสังคมเขาคิดอย่างไร เขามีแรงที่จะทำอะไรได้บ้าง อันนี้ให้คนดูคิดต่อเอง”

เยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าที่เข้าร่วมโครงการฯ ได้แสดงละครที่พัฒนาจากเรื่องราวชีวิตของตนเองและของแรงงานข้ามชาติในชุมชนตำบลมหาชัย เพื่อสื่อสารประเด็นเรื่องการมีชีวิตที่สุ่มเสี่ยงต่อการถูกเอาเปรียบในประเทศไทย และการเห็นถึงความสำคัญของการเข้าโรงเรียนเพื่อเป็นโอกาสให้พวกเขาได้พัฒนาตนเองเพื่ออนาคตที่ดีของพวกเขาในการดำรงชีวิตในประเทศไทย การฝึกฝนการแสดงละครเป็นกระบวนการค้นหาตนเอง เตรียมความพร้อมของเยาวชนให้อยู่กับสถานการณ์ปัจจุบัน มีสมาธิกับงานและกิจกรรม ตลอดจนฝึกทักษะการทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อนในโครงการฯ

การพัฒนาเนื้อเรื่องและการแสดงละครเป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ทางอารมณ์ ความรู้สึกและความปรารถนาของตัวละคร เพราะทั้งสองสิ่งนี้เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของประสบการณ์ของมนุษย์ ช่วยให้ผู้เรียนสามารถเปรียบเทียบประสบการณ์ของตนเองจนเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึก ปัญหา ตลอดจนความปรารถนาของตัวละคร และอาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ ดังที่ “รายงานประเมินโครงการละครเพื่อการเปลี่ยนแปลง ” โดยมูลนิธิสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม) ได้อธิบายถึงการเรียนรู้ผ่านกระบวนการละครว่าการเรียนรู้ในศิลปะการละคร “เป็นการเรียนรู้เชิงอารมณ์จากละครโดยภาพสะท้อนของชีวิต หรือประสบการณ์ของตัวละครที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ในชีวิตจริง ในภาวะเชิงอารมณ์ที่ตัวละครต้องเผชิญหน้าที่เกิดขึ้นจากความต้องการของตนกับปัญหา ความขัดแย้งและการแก้ไขปัญหา” (กิตติรัตน์ ปลื้มจิตร 2552, 10) หนึ่งในเป้าหมายของกระบวนการสร้างสรรค์ละครเรื่อง *ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน* จึงเน้นให้เยาวชนตระหนักถึงประเด็นปัญหาเรื่องสถานะทางบุคคลในประเทศไทยของตน ซึ่งส่งผลให้มีความสุ่มเสี่ยงต่อการถูกเอาเปรียบ ดังนั้น การต่อสู้พัฒนาตนเองทั้งด้านการศึกษา หาความรู้และการรู้จักหน่วยงานและองค์กรที่มีบทบาทช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติในตำบลมหาชัย จึงเป็นสิ่งสำคัญและส่งเสริมให้มีชีวิตอยู่ในประเทศไทยได้อย่างมีคุณภาพ

การแสดงละครเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน และผลที่ได้รับ

โครงการวิจัยฯ ได้ร่วมกับเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าจัดแสดงละครเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน ในรูปแบบละครเวที โดยจัดแสดงเป็นจำนวน 12 รอบ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2560 - เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561 ประกอบด้วยการจัดแสดงในชุมชน ได้แก่ โรงเรียนวัดใหญ่ จอมปราสาท โรงเรียนเอกชัย โรงเรียนวัดศรีสุทธาราม และงานประจำปีวัดศรีเมือง และร่วมกิจกรรมขององค์กรเอกชน ได้แก่ ศูนย์คาทอลิกนักบุญอันนาเพื่อผู้อพยพย้ายถิ่น งานวันครบรอบ 12 ปีของมูลนิธิเครือข่ายเพื่อคุณภาพชีวิตแรงงาน งานวันแรงงานข้ามชาติสากล ตามคำเชิญของมูลนิธิเครือข่ายเพื่อคุณภาพชีวิตแรงงาน (จัดแสดงที่องค์กรสะพานปลาในตำบลมหาชัย) และมูลนิธิเตรียมชีวิต ตลอดจนร่วมแสดงในกิจกรรมสาธารณะ ได้แก่ งาน “สามแพร้ง facestreet” พ.ศ. 2560 และงาน “เทศกาลละครกรุงเทพ 2560” ซึ่งละครเรื่อง ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน ได้รับรางวัลพิเศษ (Special Mentions) ทั้งนี้ หนึ่งในคณะกรรมการตัดสินรางวัลของเทศกาลละครกรุงเทพได้กล่าวถึงละครเรื่องดังกล่าวในการสัมภาษณ์เมื่อ

ภาพ 1: เยาวชนแสดงละครเรื่องในวันแรงงานข้ามชาติสากล ที่องค์กรสะพานปลา มหาชัย (ภาพ: ปวลักษณ์ สุรัสวดี)

วันที่ 18 พฤศจิกายน 2560 ว่า “เป็นละครเยาวชนที่ดูแล้วทำให้คนดูที่เป็นผู้ใหญ่รู้สึกสนุกสนานใคร่เรื่องของละครจะเหมือนนิทานเด็กทั่วๆ ไป แต่พอดูไปเรื่อยๆ แล้วจะรู้ว่าละครเรื่องนี้นำเสนอความเป็นจริงที่เยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าเหล่านี้ต้องเผชิญอยู่”

ละครเรื่อง ปลา...ก็ไม่มีขาเดินในความรับรู้ของผู้ชม

ในส่วนของผู้ชมละคร พบว่ามีความเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่และความยากลำบากจากการขาดสิทธิและโอกาสอันเนื่องมาจากสถานะไร้สัญชาติของเยาวชน เช่น ผู้ชมละครในงาน “สามแพร่ง facestreet” กล่าวในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2560 ว่า “ตอนแรกผมไม่รู้ว่าเขา (เยาวชน) เป็นเด็กพม่า ผมนึกว่าเขาเป็นเด็กไทยด้วยภาษาที่เขาใช้รู้สึกว่าเขาอยู่พื้นที่เดียวกับเรา ไม่รู้สึกว่าเขาขัดเขิน ผมมารู้ตอนท้ายว่าเขาเป็นพม่า เขาไม่มีสัญชาติ เรารู้เรื่องพวกนี้มานานว่ามีคนที่ไม่มีสัญชาติ ... ถ้าเกิดเราไม่มาเห็นเราจะไม่รู้สักมากกว่าเขาก็เหมือนกับเรา” ในขณะที่หนึ่งในผู้ชมละครที่เทศกาลละครกรุงเทพ ได้สะท้อนความรู้สึกเกี่ยวกับละครเรื่องดังกล่าวในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2560 ว่า “ละครพูดถึงความฝันถึงอนาคตของเยาวชนแต่เพราะข้อจำกัดด้านสัญชาติของเยาวชนจึงทำให้เยาวชนไม่มีอิสระเสรีในการดำเนินชีวิต” ส่วนผู้ชมละครอีกคนหนึ่งได้แสดงความคิดเห็นไว้ในโอกาสเดียวกันว่า “รู้สึกเข้าใจความรู้สึกของเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าที่เป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติ แม้ว่าเขาจะเลือกเกิดไม่ได้ แต่เขาก็ควรที่จะได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ เท่ากับคนไทยมากขึ้น”

สำหรับผู้ชมที่เป็นผู้ปฏิบัติงานขององค์กรด้านการคุ้มครองและดูแลสิทธิฯ ในพื้นที่ เช่น เจ้าหน้าที่อาสาสมัครของมูลนิธิเครือข่ายเพื่อคุณภาพชีวิตแรงงาน กล่าวหลังจากชมละครจบลงเมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2560 ว่า “ละครเล่าถึงชีวิตที่อยู่ในมุมมืดของแรงงานข้ามชาติ เรื่องสะท้อนถึงการค้ามนุษย์ ว่าแรงงานอยู่ในที่แคบๆ พวกเขายู่ในขอกเล็กๆ ที่ไม่มีใครได้ยินแม้แต่คนเดียว” ในขณะที่ครูของศูนย์คาทอลิกนักบุญอันนาเพื่อผู้อพยพย้ายถิ่น ได้แสดงความคิดเห็นไว้ในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2560 ว่า “ได้ดูละครแล้วได้รู้ประวัติของน้องๆ ชาวพม่าว่าเข้ามาในเมืองไทยแล้วลำบากอย่างไรบ้าง ละครเรื่องนี้เอามาสอนเด็ก

ไร้สัญชาติคนอื่นๆ ได้ว่าเด็กต้องไปโรงเรียน เราต้องสนับสนุนให้เด็กมีการศึกษามากกว่าได้ทำงาน เพราะถ้าเด็กไม่รู้ภาษาไทยด้วยจะถูคนไทยข่มเหง”

ขณะเดียวกัน เมื่อเยาวชนได้พูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ชมละคร ก็ได้ตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องราวในละคร ตลอดจนรู้สึกภูมิใจที่พวกเขาได้ถ่ายทอดปัญหาและเป็นกระบอกเสียงให้พ่อแม่พี่น้องแรงงานข้ามชาติเชื้อชาติพม่าในตำบลมหาชัย ดังที่เยาวชนได้สะท้อนมุมมองหลังจากการแสดงในวันแรงงานข้ามชาติสากล (18 ธันวาคม 2560) เช่น มองไต้เล่าในส่วนของผู้ชมละคร พบว่ามีความเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่และความยากลำบากจากการขาดสิทธิและโอกาสอันเนื่องมาจากสถานะไร้สัญชาติของเยาวชน เช่น ผู้ชมละครในเทศกาล “สามแพร่ง facestreet” ว่า “พวกเรามาสอนให้ผู้ชมรู้ว่าเขาก็เป็นคนคนหนึ่ง เขาก็มีความหมาย เขาไม่จำเป็นต้องให้ใครมาทำร้ายเขา เขาก็เป็นคนเหมือนกัน เรื่องในละครทำให้ผู้ชมได้รู้สึกว่ามีตัวตนอยู่” ส่วนเด็กหญิงเทนนิส อายุ 14 ปีกล่าวว่า “รอบนี้เป็นงานที่สำคัญ มีคนที่ทำงานเรื่องแรงงานมาดูละคร รู้สึกว่าเหมือนเราเป็นตัวละครที่สื่อสารบอกให้เขารู้ว่าเราเดือดร้อนกันอยู่ ต้องสามัคคีกัน อย่าทำร้ายกันเอง อย่ายอมให้เขา (คนที่เอาเปรียบแรงงานเชื้อชาติพม่า) มาทำร้าย”

ละครเรื่อง ปลา...ก็ไม่มีขาดิน กับการสร้างความรับรู้ด้านสิทธิของเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่า

นอกเหนือจากการพัฒนาศักยภาพของเยาวชนผ่านกระบวนการละครประยุกต์ตลอดระยะเวลา 6 เดือน จนผู้ชมชื่นชมในพลังที่สื่อออกมาผ่านการแสดงละครที่ใช้เสียง ร่างกาย และการเคลื่อนไหวแล้ว การร่วมกระบวนการละครในโครงการนี้ ยังได้ส่งเสริมให้เยาวชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับประเด็นปัญหาด้านสิทธิที่เกี่ยวข้องกับสถานะไร้สัญชาติของตนเอง จากการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2561 เยาวชน 5 คน จาก 17 คน ได้แสดงความตระหนักถึงความสำคัญของสิทธิในการพัฒนาตนและความเป็นคนเท่ากับมนุษย์คนอื่นๆ ในฐานะเยาวชนคนหนึ่งที่เกิดและอาศัยอยู่ในประเทศไทย ซึ่งต้องการการยอมรับและการพัฒนาเพื่อจะมีชีวิตและอนาคตที่ดีเช่นเดียวกัน ดังที่เทนนิสกล่าวว่า “อยากให้คนในมหาชัยดูการแสดงจะได้ชมว่าเราเก่ง เด็กไทยชอบดูถูกว่าเด็กมอญพม่ามาเหยียบแผ่นดินอื่น เราแค่เข้ามาทำงาน

มาอยู่อาศัย เราไม่ได้ทำอะไรผิด” และเด็กหญิงจำปี อายุ 13 ปีที่มีทัศนคติคล้ายกัน กล่าวว่า “อยากให้เขาเห็นการแสดงของเรา อยากให้เขารู้ว่าเราเป็นคนเหมือนกัน เราอย่าดูถูกตัวเอง คนดูเป็นคนมอญพม่าที่มาดูก็ไม่ดูถูกเรา”

ส่วนเด็กชายมา อายุ 13 ปี แสดงความเห็น ว่า “อยากให้คนไทย มอญพม่า มีสิทธิในการทำสิ่งต่างๆ เท่ากัน อยากให้เขา (คนไทย มอญ และพม่า) มีความมั่นใจอย่าคิดไปเองว่าตัวเองจะทำได้ อยากให้คนในชุมชนรู้จักพวกเรา” สอดคล้องกับเด็กชายซีปอ อายุ 13 ปีที่ ย้ำว่า “บางทีเราไม่มีสัญชาติไทยแต่เรามีความฝันได้ ถ้าเรารู้ต่อไปเราก็คงจะมีความฝันได้ เราต้องพัฒนาต่อไป เรียนให้สูงๆ เพราะการเรียนสำคัญเพื่ออนาคต” และสุดท้าย มองโต กล่าวว่า “อยากให้คนในสังคมเข้าใจ ตลอดที่ทำโครงการทำให้เห็นว่าพวกเราก็มีสิทธิที่จะทำตามความฝันของเรา เราต้องมีความฝันและความเพียรจึงจะมีชีวิตอยู่ ... อยากให้คนอื่นรู้ว่าเราก็มีสิทธิ”

นอกจากนี้ เยาวชนทุกคนได้รับการเสริมพลัง รู้สึกภูมิใจและมีความมั่นใจในตนเอง ตลอดจนเรียนรู้ที่จะรับผิดชอบกับงานที่ได้รับมอบหมาย ดังที่เด็กหญิงวิริว อายุ 12 ปีกล่าวถึงประโยชน์ที่ได้จากโครงการในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2561 ว่า “แต่ก่อนเราไม่ใช่คนกล้า วันนี้เราเป็นคนกล้าคนหนึ่ง แต่ก่อนเราเป็นคนขี้อาย มาวันนี้เราไม่อาย แต่ก่อนสติไม่ค่อยอยู่กับตัว วันนี้มีสติตั้งใจทำงาน พอมีสติในการแสดงพอไปเรียนก็มีสติ มีสมาธิขึ้น ไม่ค่อยรับผิดชอบงาน พอมาอยู่ในวงการแสดงก็รับผิดชอบงานมากขึ้น” อีกทั้ง เยาวชนยังได้เห็นความสำคัญของความเป็นเพื่อนจากการได้ทำงานร่วมกันในโครงการวิจัยนี้ ดังที่เด็กหญิงออร่า อายุ 12 ปีกล่าวในการสัมภาษณ์วันเดียวกันว่า “เราต้องสามัคคีกัน เพื่อที่จะแก้ปัญหาได้ เพื่อที่จะอยู่รอด”

สรุป

การแสดงละครเรื่อง *ปลา...ที่ไม่มีขาเดิน* อาจไม่สามารถแก้ไขปัญหามาจนถึงระดับที่สามารถเรียกร้องให้มีกระบวนการรับรองสัญชาติไทยให้กับเยาวชนไร้สัญชาติเชื้อชาติพม่าได้ แต่การได้เข้าร่วมกระบวนการละครสร้างสรรค์ พัฒนาบทละคร และฝึกซ้อมการแสดงละครประเด็น

ศึกษาเรื่องดังกล่าวเป็นเวลา 6 เดือน ตลอดจนการตระเวนแสดงละครตามที่ต่างๆ ได้กระตุ้นให้เยาวชนตั้งคำถามกับสถานะไร้สัญชาติกับการใช้ชีวิตในประเทศไทยของตน การแสดงละครและมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ชมจากทั้งภายในและนอกตำบลมหาชัยทำให้เยาวชนได้แสดงออกให้สาธารณะและชุมชนรับรู้ว่าพวกเขาได้รับการยอมรับ ได้รับการเสริมพลังจากผู้ชมในฐานะมนุษย์ผู้หนึ่งที่มีศักยภาพ ขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงความสำคัญของสิทธิขั้นพื้นฐานที่พวกเขาพึงมีในฐานะมนุษย์คนหนึ่งในสังคมไทย และต้องการพัฒนาตนตามที่ได้รับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาในประเทศไทย และพวกเขาก็มีความฝันถึงอนาคตที่ดีเช่นเดียวกับเด็กคนอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กิตติรัตน์ ปลื้มจิตต์. 2554. “รายงานประเมินโครงการละครเพื่อการเปลี่ยนแปลง.” รายงานเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. เชียงใหม่: มูลนิธิสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม). เอกสารไม่เผยแพร่.
- โครงการละครสะท้อนปัญหา มูลนิธิสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม). 2555. *เมล็ดพันธุ์แห่งปัญญา: การเดินทางของเยาวชนบนหนทางนักการละครเพื่อการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- ชีวลิทธิ บุญเกียรติ (บรรณาธิการ). 2560. *นิทรรศการในกระบวนการ “พม่าระยะประชิด” สื่อเพื่อส่งเสริมบทสนทนาระหว่างวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ.
- ปวลักษณ์ สุรัสวดี และ เสาวนีย์ วงศ์จินดา. 2561. “โครงการวิจัยการใช้ละครประยุกต์เพื่อพัฒนาทัศนคติความเข้าใจในตนเองของเยาวชนไร้สัญชาติ: กรณีศึกษากลุ่มเยาวชนไร้สัญชาติตำบลมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ประเทศไทย.” กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์. 2547. *ละครสร้างสรรค์สำหรับเด็ก*. กรุงเทพฯ: พัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ชัยพงษ์ สำเนียง. 2557. *แรงงานข้ามชาติ อัตลักษณ์และสิทธิความเป็นพลเมือง*. เชียงใหม่: แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Blatner, Adam. 2007. “Creative Drama and Role Playing in Education.” In *Interactive and Improvisational Drama: Varieties of applied theatre and performance*, edited by Adam Blatner, 79-89. New England: iUniverse.
- Downey, Allison. 2007. “Theatre in Education.” In *Interactive and Improvisational Drama: Varieties of applied theatre and performance*, edited by Adam Blatner, 99-109. New England: iUniverse.